

ความ[ไม่]ยุติธรรมด้านน้ำ [water [in]justice]

ผู้คนที่อาศัยอยู่ในสังคมที่มีระบบบริหารจัดการน้ำที่ดีปราศจากการขาดแคลนน้ำและไร้ซึ่งปัญหาอุทกภัย อาจหลงลืมไปว่ายังมีอีกหลายพื้นที่ในโลกใบนี้ที่ต้องตกอยู่ในภาวะวิกฤตด้านน้ำอย่างรุนแรง ประชากรหลายล้านคนเข้าไม่ถึงน้ำที่สะอาดและเพียงพอ หลายชีวิตต้องจากไป เหตุเพราะน้ำปนเปื้อนมลพิษจนนำมาสู่โรคภัยไข้เจ็บชนิดต่างๆ (Sultana, 2018) แม้ในปัจจุบันแหล่งน้ำที่ตั้งอยู่หน้าบ้านเราจะยังคงสะอาดและเพียงพอ ทว่าความผันผวนทางด้านสภาพภูมิอากาศที่รุนแรงเช่นปัจจุบัน วิกฤตน้ำย่อมสามารถเกิดขึ้นได้ตลอดเวลา มิพักต้องกล่าวถึงนโยบายและกฎหมายการแก้ปัญหาน้ำที่เป็นอยู่ในหลายประเทศไม่ได้ถูกออกแบบมาเพื่อรองรับผลประโยชน์ของชาวบ้านอย่างที่เราจะเป็นและไม่อาจเป็นกระบอกเสียงให้กับชาวบ้านได้ในยามเกิดปัญหา ในแง่นี้เพียงชั่วพริบตาเดียว หลายท่านอาจกลายเป็นผู้ประสบภัยด้านน้ำได้อย่างไม่ยากเย็นนัก

ดังนั้น ในบริบทที่วิกฤตน้ำได้เกิดขึ้นแล้วในหลายพื้นที่ และจะเกิดขึ้นอีกในไม่ช้า คำถามสำคัญที่ควรต้องถูกใส่ใจคือ เราจะออกแบบการจัดการน้ำที่เป็นธรรมอย่างไรทั้งในแง่ของการเข้าถึงน้ำและสิทธิในกระบวนการตัดสินใจ บทความชิ้นนี้จึงอยากเป็นหมุดหมายเริ่มต้นในการฉายภาพให้เห็นถึงสาระสำคัญของแนวคิดความยุติธรรมด้านน้ำ (water justice) ส่วนแรกของบทความมุ่งฉายภาพให้เห็นความสำคัญของน้ำและวิกฤตที่เกิดขึ้น ส่วนที่สองชี้ให้เห็นสาระสำคัญของแนวคิดความยุติธรรมด้านน้ำโดยสังเขป ดังนี้

ความสำคัญของน้ำต่อชีวิตและวิกฤตการณ์ด้านน้ำที่เกิดขึ้น

คงไม่ต้องสาธยายให้มากความว่าน้ำสำคัญอย่างไรต่อสรรพชีวิตบนโลกใบนี้ ดังที่ เจมส์ ซี สก็อตต์ ชี้ให้เห็นว่าน้ำในแม่น้ำที่ไหลอย่างอิสระ (the untamed river) โดยไม่ได้ถูกบริหารจัดการโดยองค์ความรู้ด้านวิศวกรรมศาสตร์ (unengineered rivers) เปรียบได้กับเครื่องดนตรีเคาะจังหวะ (metronome) ที่คอยกำหนดจังหวะการเคลื่อนไหวของสรรพชีวิตหรือสปีชีส์ต่าง ๆ ทั้งในแม่น้ำและริมแม่น้ำซึ่งต่างก็แสวงหาแหล่งอาหารที่เกิดขึ้นจากการไหลของแม่น้ำ (Scott, 2025) อีกทั้ง ในวิถีชีวิตประจำวันของมนุษย์น้ำมีบทบาทหลายด้านตั้งแต่ช่วยดับกระหาย การผลิตพลังงาน การระบายความร้อนในภาคอุตสาหกรรม ไปจนถึงการรักษาระบบนิเวศ ในที่ซึ่งแหล่งน้ำมีความสะอาดและอุดมสมบูรณ์ น้ำได้มอบความเจริญเติบโตต่อสรรพสิ่ง

ต่าง ๆ แต่หากน้ำสกปรกไป เยอะไป หรือน้อยไป น้ำสามารถสร้างหายนะขึ้นมาได้เช่นกัน (Barnes & Alatout, 2012)

ในแง่นี้ น้ำจึงเปรียบได้กับสื่อกลางและจุดตั้งต้นของการดำรงอยู่ของสรรพสิ่งต่าง ๆ (multiple form of life) น้ำช่วยให้สรรพสิ่งอื่นสามารถอยู่อาศัย เจริญเติบโตและเคลื่อนไหวได้ เนื่องจากน้ำคือพื้นที่ก่อให้เกิดการจม (immersing) การลอย (floating) และการไหล (flowing) น้ำจึงเป็นพื้นที่ของความสัมพันธ์ (site of engagement) ที่มีความต่อเนื่อง น้ำเป็นสถานที่ที่มนุษย์และสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ได้มีประสบการณ์เกี่ยวกับวิธีการรับรู้และการให้ความหมายที่หลากหลายว่าโลกคืออะไร และสรรพสิ่งต่าง ๆ จะดำเนินชีวิตอย่างไรในโลกใบนี้ (Ballesterio, 2019)

กระนั้นก็ดี แม่น้ำจะสำคัญอย่างมากต่อการดำรงอยู่ของสรรพชีวิตต่าง ๆ ดังที่กล่าวไป ทว่าในยุคปัจจุบันได้เกิดวิกฤตการณ์ด้านน้ำในหลายพื้นที่ทั่วโลก ดังตัวอย่างที่มีให้เห็นอย่างดาษดื่นในสังคม เช่น แม้หลายคนสามารถเข้าถึงน้ำดื่มที่สะอาดได้ตามใจอยาก ทว่าหลายพื้นที่ต้องประสบกับความไม่เท่าเทียมในการเข้าถึงน้ำ ประชากรทั่วโลกพันกว่าล้านคนเข้าไม่ถึงน้ำสะอาดและปลอดภัย อีกทั้งยังมีผู้เสียชีวิตที่เกี่ยวข้องกับน้ำ เช่น มลพิษทางน้ำและโรคติดต่อทางน้ำมากกว่า 500,000 รายต่อปี รวมถึงการเสียชีวิตของเด็กอายุต่ำกว่า 5 ขวบ จำนวน 1000 คนต่อวัน (Sultana, 2018: 485)

อีกกรณีใกล้ตัวในสังคมไทยคือ เหตุการณ์น้ำท่วมซ้ำซากในหลายพื้นที่ตั้งแต่ภาคเหนือ เช่น จังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย เรื่อยมาจนถึงภาคกลางที่จมบาดาลทั้งถี ลีล และกินระยะเวลายาวนานหลายเดือน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในจังหวัดอยุธยาซึ่งพื้นที่บางส่วนถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่รับน้ำท่วม เพื่อป้องกันไม่ให้พื้นที่เมืองและพื้นที่อุตสาหกรรมซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจสูงได้รับผลกระทบจากน้ำท่วม ผลที่ตามมาคือเกิดความยากลำบากในการดำรงชีวิตของชาวบ้านและเกิดปัญหาความไม่เป็นธรรมในการบริหารจัดการน้ำในพื้นที่ ในแง่นี้ ชาวบ้านในพื้นที่จึงออกมาเรียกร้องเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านการจัดการน้ำที่เป็นธรรมยิ่งขึ้น

ในภาพรวมพบว่าการจัดการน้ำได้เผชิญกับภัยคุกคามหลายประการ จนเป็นเหตุให้ความเป็นอยู่ของสรรพชีวิตที่พึ่งพิงแม่น้ำจำต้องรับผลกระทบ ยกตัวอย่างเช่น รูปแบบการจัดการน้ำที่เป็นอยู่ (the governance arrangements) ในปัจจุบัน ไม่สามารถสร้างความยั่งยืนและเป็นธรรมในการใช้น้ำได้ รวมถึงการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเข้าถึง (access) น้ำ จากเดิมน้ำถูกจัดการในฐานะทรัพยากรร่วม (common property) แต่ต้องกลายมาเป็นทรัพยากรเอกชน (private property) (Hirsch, 2020) ยกตัวอย่างเช่น การเปลี่ยนน้ำให้เป็นสินค้า

(commodification of water) ซึ่งถูกจัดการโดยแนวคิดเสรีนิยมใหม่ โดยสร้างความยากลำบากในการเข้าถึงน้ำต่อคนจน ผลก็คือเกิดความไม่เท่าเทียมในการเข้าถึงน้ำที่รุนแรงยิ่งขึ้นไปอีก (Sultana, 2018: 485)

จากตัวอย่างวิกฤตการณ์น้ำที่เกิดขึ้น ประเด็นต่อมาที่ต้องใส่ใจคือ ปัจจัยใดบ้างที่เป็นต้นเหตุของวิกฤตน้ำในสังคม แน่นอนว่าปัญหาเหล่านี้ไม่ได้เกิดขึ้นจากธรรมชาติเท่านั้น ดังที่ Zwarteveen et al. (2017) ชี้ว่าการจัดการน้ำสัมพันธ์กับการตัดสินใจทางการเมือง ตั้งแต่การใช้อำนาจกำหนดว่าน้ำควรไหลไปที่ไหน ใครคือผู้มีอำนาจตัดสินใจ ไปจนถึงความรู้ใดถูกใช้จัดการน้ำ

อย่างไรก็ดี เมื่อเมื่อพิจารณากฎหมายและนโยบายที่เป็นอยู่พบว่ามิได้ช่วยแก้ไขปัญหามากนัก มิหนำซ้ำกลับทำให้ขนาดของปัญหาใหญ่มากขึ้นไปอีก กล่าวคือ สิทธิในน้ำและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนหลายแห่งทั่วโลกต้องเผชิญกับภัยคุกคามหลายรูปแบบ เช่น นโยบายที่ขับเคลื่อนโดยตลาด โครงการพัฒนาที่เกิดขึ้นจากบนลงล่าง (top-down project) และข้อจำกัดของระบบราชการในการบริหารจัดการ ฯลฯ เหล่านี้คือสาเหตุสำคัญที่ส่งผลให้การจัดการน้ำเอื้อต่อผู้ที่มีอำนาจมากกว่า (Zwarteveen and Boelens, 2017)

มาถึงตรงนี้ หลายคนคงเห็นแล้วว่าวิกฤตการณ์ด้านน้ำและความทุกข์ทน (sufferings) ด้านน้ำ ปรากฏให้เห็นอยู่เบื้องหน้าของเราทุกวัน และเราอาจเป็นผู้สวดยไม่วันใดก็วันหนึ่ง ในแง่ถึงเวลาแล้วที่เราต้องตระหนักถึงคำถามที่ว่า เราจะจัดสรรสิทธิในการเข้าถึงน้ำและสิทธิในกระบวนการตัดสินใจด้านน้ำอย่างไรให้เป็นธรรม (Zwarteveen and Boelens, 2017) ดังนั้น แนวคิดความยุติธรรมด้านน้ำ (water justice) จึงเป็นเรื่องที่ต้องได้รับความสำคัญจากสังคมมากกว่าที่เป็นอยู่ (Sultana, 2018)

ความยุติธรรมด้านน้ำ (Water justice)

วิกฤตการณ์ด้านน้ำที่เกิดขึ้นทั่วโลกมีความแตกต่าง สลับซับซ้อน และขึ้นอยู่กับแต่ละบริบทของพื้นที่ต่าง ๆ ด้วยเหตุดังนี้ การแก้ปัญหาด้านน้ำทั่วโลกจึงไม่ง่ายดายนัก และไม่ได้มีแค่ทางออกเดียว รวมถึงลำพังการแก้ปัญหาน้ำในเชิงเทคนิคอย่างเดียวก็ไม่ลู่จะยั่งยืนนัก เพราะน้ำเกี่ยวข้องกับอำนาจ ดังนั้นการแก้ปัญหาน้ำจึงต้องตระหนักถึงความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดระหว่างน้ำกับสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ระบบนิเวศ (Sultana, 2018)

การศึกษาของ Sultana (2018) ชี้ให้เห็นว่า ความยุติธรรมด้านน้ำตั้งอยู่บนฐานของความเป็นธรรม (fairness) ความเท่าเทียม (equity) การมีส่วนร่วม (participation) และ

ความยุติธรรม (justice) ทั้งนี้ ความยุติธรรมในที่นี้จำเป็นต้องคำนึงถึงความสัมพันธ์สถานการณ์ และบริบทแวดล้อมในพื้นที่ต่าง ๆ รวมถึงความยุติธรรมด้านน้ำไม่เพียงเกี่ยวข้องกับขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านการทำให้ น้ำเป็นสินค้า และการเรียกร้องให้มีการจัดสรรน้ำอย่างทั่วถึงเท่านั้น (water for all) หากแต่ยังมีนักกิจกรรมและนักวิชาการหลายคนให้ความสำคัญกับการทำให้การจัดการน้ำเป็นประชาธิปไตย (democratizing water governance) การรับรู้ถึงการต่อสู้ด้านน้ำ และการแก้ปัญหาความไม่ยุติธรรมทางสังคมกล่าวโดยสรุปหลักการว่าด้วยความยุติธรรมด้านน้ำข้างต้นสามารถนำไปสู่แนวทางการแก้ปัญหาเฉพาะที่เกิดขึ้นในแต่ละบริบทของพื้นที่ต่าง ๆ ได้

ยกตัวอย่างเช่น ขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อความยุติธรรมทางสังคมโลกด้านน้ำ หรือ Water justice movements คือภาพสะท้อนความพยายามในการสร้างการเปลี่ยนแปลงวิกฤตด้านน้ำที่เป็นอยู่และร่วมแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับวิกฤตและความไม่ยุติธรรมในการจัดการน้ำจากพื้นที่ต่าง ๆ ทั่วโลก โดยการต่อต้านและขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อความยุติธรรมด้านน้ำข้างต้นไม่เพียงแต่ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของน้ำ แต่ยังชี้ให้เห็นถึงแนวทางในการสร้างการเปลี่ยนแปลงในวิกฤตการณ์น้ำที่เป็นอยู่อีกด้วย (Sultana, 2018)

บทส่งท้าย

จากวิกฤตการณ์ด้านน้ำที่เกิดขึ้นทั่วโลก จำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้คนในสังคมต้องตระหนักถึงปัญหาเหล่านี้ เหตุเพราะผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการจัดการน้ำไม่ได้จำกัดแค่พื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งแต่ในอนาคตวิกฤตน้ำสามารถกระจายตัวข้ามพื้นที่ได้ เพราะน้ำคือสิ่งที่เคลื่อนที่อยู่ตลอดเวลา ดังนั้นเราจึงต้องตระหนักว่าปัญหาน้ำคือปัญหาใหญ่ที่มีความเชื่อมโยงอย่างสลับซับซ้อนข้ามพื้นที่ข้ามเขตแดน เหตุดังนี้ เราจึงต้องสร้างการตระหนักรู้เกี่ยวกับการจัดการน้ำและความยุติธรรมด้านน้ำให้ทั่วถึงยิ่งขึ้น ในฐานะกลไกสำคัญในการทำให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการน้ำ รวมถึงการสนับสนุนขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อความเป็นธรรมด้านน้ำ การทำความเข้าใจว่าการตัดสินใจทางการเมืองส่งผลต่อน้ำอย่างไร การสร้างเครือข่ายประชาชนเพื่อจัดการน้ำ (Sultana, 2018)

ด้วยเหตุนี้ ความเข้าใจและการตระหนักถึงความยุติธรรมด้านน้ำจึงมีความสำคัญอย่างมากสำหรับการเปลี่ยนผ่านไปสู่ความเท่าเทียมและไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง การต่อสู้เพื่อความยุติธรรมด้านน้ำจึงหมายถึงการสร้างโลกที่ยุติธรรมและเท่าเทียมกว่าที่เป็นอยู่ (Sultana, 2018)

ผู้เขียน

อาทิตย์ ภูบุญคง

เอกสารอ้างอิง

- Barnes, J., & Alatout, S. (2012). Water worlds: Introduction to the special issue of Social Studies of Science. *Social studies of science*, 42(4), 483-488.
- Ballesterio, A. (2019). The anthropology of water. *Annual Review of Anthropology*, 48(1), 405-421.
- Sultana, F. (2018). Water justice: why it matters and how to achieve it. *Water International*, 43(4), 483-493.
- Scott, J. C. (2025). In Praise of Floods: The Untamed River and the Life It Brings. Yale University Press.
- Zwarteveen, M. Z., & Boelens, R. (2017). Defining, researching and struggling for water justice: some conceptual building blocks for research and action. In *Hydrosocial Territories and Water Equity* (pp. 8-23). Routledge.
- Zwarteveen, M., Kemerink-Seyoum, J. S., Kooy, M., Evers, J., Guerrero, T. A., Batubara, B., & Wesselink, A. (2017). Engaging with the politics of water governance. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Water*, 4(6), 1-9.